

Ціжма Ю. І., Шеленко Д. І., Ціжма О. А.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті обґрунтовано актуальність та визначено чинники, які мають стратегічне значення у процесі багатофункціонального розвитку сільських територій і, зокрема, в підвищенні зайнятості населення та соціально-економічному розвитку.

Наведено показники соціально-економічного розвитку сільських територій. Ідентифіковано пріоритети та напрями реалізації ефек-

тивних засобів для соціально-економічного зростання. Висвітлено взаємодію стейкхолдерів у процесі підвищення рівня зайнятості населення сільських територій.

Ключові слова: зайнятість населення, сільські території, ефективний механізм, соціально-економічний розвиток, пріоритети розвитку, стейкхолдери, стратегія розвитку.

Tsizma Y., Shelenko D., Tsizhma O.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS OF ECONOMIC ACTIVITY AS A FACTOR OF INCREASING POPULATION ACTIVITIES IN RURAL AREAS

The article substantiates the relevance and determinants of strategic importance in the process of multifunctional development of rural areas in the process of increasing employment of rural population and their socio-economic development. Problems that arise in rural areas from the standpoint of development arise as a result of the inefficient use of their socio-economic potential. The indicators of social and economic development of rural territories

are presented. Identify priorities and implement effective means for socio-economic growth, use of potential for rural development and interaction with stakeholders in the process of raising the employment rate of rural population.

Key words: employment of the population, rural territories, effective mechanism, socio-economic development, development priorities, stakeholders, development strategy.

Вступ. Найгострішими проблемами сучасного українського села є депопуляція і старіння сільського населення, поширення безробіття, падіння добробуту сільських жителів, занепад соціальної інфраструктури, занедбання сільських населених пунктів та ін. Складне соціально-економічне становище сільських територій України багато в чому спричинене загостренням кризи зайнятості, що не тільки підриває основи розвитку економіки сільських територій, а й загрожує продовольчій безпеці та звужує демографічно-відтворювальну базу, що і зумовлює актуальність дослідження та необхідність розробки стратегічних напрямів пов'язаних із ефективним процесом використання трудового потенціалу у процесі підвищення рівня зайнятості населення.

Багато вчених досліджують проблеми, пов'язані з соціально-економічним становищем

сільського населення у пореформений період, збільшенням розриву в рівні та якості життя сільського та міського населення, а також тенденцій покращення зайнятості сільського населення та впливу на темпи розвитку національної економіки й соціально-політичну стабільність у суспільстві. Серед них, зокрема, І. Ф. Гнибіденко [2], О. Ю. Єрмаков [5], В. В. Зіновчук [6], М. Й. Малік [8], М. Б. Махсма [9], О. М. Могильний [10], Є. М. Рудніченко [13], В.П. Рябоконт [14] та інші. Віддаючи належне результатам їх наукових досягнень, слід відзначити, що суттєві зміни в соціально-економічній політиці держави, реформи у важливих сферах життєдіяльності населення потребують постійного аналізу їх впливу на становище зайнятості сільських територій.

Постановка завдання. Метою написання статті є комплексна оцінка рівня зайнятості

населення сільських територій, визначення актуальних проблем у процесі раціонального використання трудового потенціалу села з метою подолання негативних тенденцій сільської зайнятості.

Результати. Відповідно до даних Державного комітету статистики України, на 1 січня 2018 року чисельність наявного населення України становила 42386,4 тис. осіб, з них у міських поселеннях проживало 29371,0 тис. осіб (69,3%), у сільській місцевості – 13015,4 тис. осіб (30,7%). Масове скорочення населення у селах протягом останніх десятиліть відбувається не лише через негативне сальдо внутрішньої і зовнішньої міграції сільського населення. Рівень природного скорочення населення у сільській місцевості (7,4‰) удвічі перевищує рівень природного скорочення населення у міських поселеннях (3,8‰). Смертність населення у сільській місцевості значно вища, ніж у міських поселеннях: 17,3 померлих на 1000 наявного населення у сільській місцевості проти 13,0‰ у міських поселеннях.

Рівень дитячої смертності у селах (до 1 року) на 20% вищий ніж у містах. Демографічне навантаження: станом на 1 січня 2018 року на 1000 осіб у віці 16–59 років припадало 269 осіб у віці 0–15 років та 378 осіб у віці 60 років і старше. У сільській місцевості відповідні показники значно вищі (302 і 396 осіб), ніж у міських поселеннях (255 і 370 осіб). У порівнянні з 2017 роком загальний коефіцієнт демографічного навантаження на 1000 осіб у віці 16–59 років у цілому по Україні зріс з 632 до 647 осіб [3].

Внаслідок руйнівних соціально-економічних процесів та демографічної кризи за аналізований період було знято з обліку 468 сільських населених пунктів, також невпинно скорочується і середня людність інших сільських поселень [10].

Відповідно до даних, наведені в таблиці 1, чисельність сільського населення протягом аналізованого періоду скорочується, і становить у 2017 році – 30,87% (у порівнянні з 2013 роком скорочення становить 0,44%). Чи-

Таблиця 1

Показники сільського населення України

Показники	2013	2014	2015	2016	2017
Загальна чисельність населення (постійне) України тис. осіб	45245,9	42759,7	42590,9	42414,9	42386,4
Сільське населення тис. осіб	14164,9	13325,3	13244,7	13171,4	13084,6
% сільського населення в загальній чисельності населення України, %	31,31	31,16	31,10	31,05	30,87
Загальна чисельність зайнятого населення України, тис. осіб	20404,1	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4
Чисельність зайнятого населення, в сільському, лісовому та рибному господарстві, тис. осіб	3577,5	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7
% населення, в сільському, лісовому та рибному господарстві в загальній чисельності населення України, %	17,53	17,11	17,46	17,61	17,71
Загальна чисельність найманих працівників в Україні, тис. осіб	7285,6	6193,0	5778,1	5713,9	5674,2
Чисельність найманих працівників в сільському, лісовому та рибному господарстві, тис. осіб	652,1	596,0	569,4	583,4	565,1
% найманих працівників, в сільському, лісовому та рибному господарстві в загальній чисельності найманих працівників України, %	8,95	9,62	9,85	10,21	9,96

* Розраховано авторами на основі [11].

сельність зайнятого населення в сільському, лісовому та рибному господарстві протягом аналізованого періоду у обчисленні тисяч чоловік скорочується, і становить у 2017 році – 2860,7 тисяч осіб (скорочення склало у порівнянні з 2013 роком – 716,8 тисяч осіб). Чисельність зайнятого населення в сільському, лісовому та рибному господарстві у % до загальної чисельності зайнятого населення України зростає, і становить 17,71% (у порівнянні з 2013 роком зростання склало 0,18%). Чисельність найманих працівників в сільському, лісовому та рибному господарстві протягом аналізованого періоду скоротилося з 652,1 тисяч осіб у 2013 році до 565,1 тисяч осіб у 2017 році, однак у % до загальної чисельності найманих працівників відбулося його зростання з 8,95% у 2013 році до 9,96% у 2017 році [11].

Такі тенденції свідчать про загальне скорочення чисельності сільського населення і паралельне зростання чисельності найманих працівників в сільському, лісовому та рибному господарстві у % до загальної чисельності найманих працівників, хоча це, в першу чергу, пов'язано із загальним скороченням чисельності зайнятого населення України [13].

Глибокий занепад та руйнація сільських територій, низький рівень зайнятості сільського населення, низька оплата праці є результатом недостатньої уваги державних органів управління до їх проблем. Серед основних проблем, що виникають у процесі розвитку сільських територій є природні, історично-ментальні, соціально-економічні, інфраструктурні тощо. Вони обмежують можливості формування та використання соціально-економічного потенціалу села, призводять до нівелювання престижності сільської праці, різкого скорочення зайнятості сільського населення, виникнення проблем у сільськогосподарському виробництві [7].

Щоб врегулювати цей процес, потрібно розробляти та впроваджувати нові підходи, щодо розвитку сільських територій з метою стимулювання підприємницької активності та диверсифікацію зайнятості сільського населення [7].

На підвищення рівня зайнятості сільського населення окрім загальних тенденцій зміни чисельності сільського населення, важливою складовою соціально-економічного розвитку сільських територій є розмір площі землі окремих домогосподарств, оскільки це обумовлює загальний потенціал їх розвитку та специфіку ведення бізнесу. Також важливим показником є те, що вітчизняний аграрний сектор за 2017 р. формував приблизно 17% ВВП. Відповідно важливим є питання покращення вітчизняного аграрного бізнес-клімату, як гарантія розвитку сільських територій.

Як зображено на рис. 1 аграрний бізнес-клімат покращується з середини 2017 року.

Рис. 1. Аграрний бізнес-клімат України [1]

Компанії оцінили поточну ситуацію в бізнесі, а також прогнози на наступні дванадцять місяців як сприятливі у порівнянні з попереднім опитуванням. Цього року український аграрний сектор розпочав свою діяльність більш впевнено [1].

Ефективність функціонування аграрного сектору безпосередньо впливає на продовольчу безпеку, яка є одним з базових елементів національної безпеки. А враховуючи економічний потенціал сільських територій та їх важливість для безпеки макrorівня, необхідно запроваджувати дієві програми підтримки вітчизняного села з обов'язковою участю великих аграрних компаній. І це абсолютно реально зробити, враховуючи активне становлення об'єднаних територіальних громад і активізацію сільського населення у відстоюванні власних прав і свободх [13].

Відповідно до наявних статистичних даних основними товаровиробниками сільськогосподарської продукції є великі агрохолдинги та індивідуальні господарства. Саме великі агро-

виробники зайняли на ринку свої ніші, й не конкурують між собою, адже великі агрохолдинги зорієнтовані на найбільш комерційно привабливі та експортно орієнтовані види продукції. До прикладу, земельний банк найбільшого агрохолдинга України UkrLandFarming перевищує 600 тис. га. [15].

Використовуючи найновітніші технології і високотехнологічну сільгосподарську техніку агрохолдинги досягають нині вражаючих рівнів продуктивності праці у аграрному виробництві. Крім того, нерідко агрохолдинги практично не наймають місцевого населення, а користуються власною пересувною механізованою колоною висококваліфікованих механізаторів. Внаслідок чого з галузі вивільняється значна чисельність робочої сили. Створюється парадоксальна ситуація, коли на фоні швидких технологій обробітку землі, виробництва сільськогосподарської продукції селяни стають не потрібними на своїй власній землі [9].

Отож, у процесі здійснення диверсифікації сільської економіки необхідно здійснювати диверсифікацію форм та видів зайнятості сільського населення, а саме поширення на селі малого та середнього підприємництва, створення певних обслуговуючих кооперативів, сімейного підприємництва та самозайнятості населення.

Відповідно до положень Єдиної комплексної стратегії та плану дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015 – 2020 рр. за основу державної політики взято перехід на інноваційний шлях розвитку [3]. Інновації вважаються важливим чинником забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва та необхідною передумовою стабільного розвитку сільських територій загалом.

В пріоритетах державної інноваційної політики багатьох розвинених країн визначено використання різних форм організації виробництва й управління, що дає синергетичний ефект у розвитку аграрної сфери та сільських територій.

Суттєве значення в комплексному розвитку територіальних громад має саме обслуговуюча кооперація, що стала поширеною формою кооперативного руху у XX – XXI ст. В її основі лежать прийняті Міжнародним кооперативним альянсом і схвалені Міжнародною організацією праці й Організацією Об'єднаних Націй принципи. Встановлено, що в кооперативному секторі світової економіки зайнято більше ніж

800 млн осіб, а послугами таких підприємств (організацій) користується близько половини населення планети [12]. Кооперативні організації надають різноманітні послуги фермерам, особистим селянським господарствам і сільському населенню у сферах газо- та водозабезпечення, обслуговування інших інженерних споруд, надання житлово-комунальних, ремонтно-будівельних, логістичних, інформаційно-консалтингових, туристично-рекреаційних та інших сервісних послуг.

У складі Мінагрополітики України та/або місцевих органів влади, відповідальних за сприяння кооперативного розвитку сільських територій, варто створити агентства, котрі мали б проводити навчання для членів і працівників кооперативів, координацію роботи з неурядовими організаціями та надання організаційної та адміністративної підтримки у створенні кооперативів. Державна підтримка обслуговуючої кооперації повинна обов'язково здійснюватися протягом перших років з моменту створення таких суб'єктів на підставі відповідних програм. Пріоритетними є адаптація потужностей для забезпечення комплексного розвитку сільських територій, створення додаткових робочих місць, розширення сфери соціального обслуговування населення, залучення інвестицій, у тому числі грантів міжнародних проектів технічної допомоги на впровадження інноваційних розробок в об'єкти виробничої і соціальної інфраструктури [12].

Ще однією складовою розвитку сільських територій у сучасних умовах формування територіальних громад є сільський зелений туризм, який має неабияке значення для стабілізації економічного розвитку сіл. У більшості країнах світу сільський зелений туризм розглядається як невід'ємна складова частина програми комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій. Дана галузь не потребує значних фінансових інвестицій на старті, проте може принести велику користь багатьом жителям сільських територій, насамперед розширити ринок збуту товарів та послуг, сприяти надходженню іноземної валюти, покращити інфраструктуру території, створити нові робочі місця тощо.

В сільських територіях реалізація окреслених заходів та пріоритетів зростання зайнятості потребує цілісного управління та координації, саме тому потрібно усвідомлювати цінність не тільки сільського населення, але і інших зацікавлених сторін – стейкхолдерів. До

них можна віднести органи державної влади, місцевого самоврядування, освітні заклади, заклади охорони здоров'я, культмасові заклади, інвестиційні компанії, екологічні та природоохоронні організації, сільськогосподарські підприємства, засоби масової інформації, міжнародні інвестори та донори. Для ефективної співпраці зі стейкхолдерами потрібно враховувати також й інтереси громади, оскільки їх спільні інтереси прямо чи опосередковано стосуються зацікавленості у вирішенні окремих проблем сільських територій і зайнятості сільського населення[5].

Таким чином комплексний розвиток сільських територій з метою підвищення зайнятості сільського населення вимагає цілісного підходу.

На рис. 2 визначено заходи поліпшення соціально-економічного розвитку сільських територій з метою підвищення зайнятості населення та вказано результати від такої діяльності.

Висновки. Для створення на селі привабливих умов до життя, надання базових медичних, освітніх та культурних послуг всьому сільському населенню потрібно запропонувати якісно новий рівень соціальної інфраструктури, використовуючи фінансування національних та регіональних програм розвитку, міжнародних донорів, зарубіжний досвід та бажання мешканців

Також важливими механізмами, спроможними забезпечити ключові якісні зміни є концепція узгодження інтересів стейкхолдерів та реалізація комплексної стратегії розвитку сільських територій в контексті вдосконалення трудового потенціалу. Запропоновані заходи передбачають розробку і реалізацію проєктів із високим рівнем економічної мотивації усіх сторін, зацікавлених у розвитку трудового потенціалу сільських мешканців.

Рис. 2. Заходи поліпшення соціально-економічного розвитку сільських територій з метою підвищення рівня зайнятості населення (розроблено авторами)

Література

1. Аграрний бізнес-клімат України – асоціація «Український клуб аграрного бізнесу» Режим доступу : http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/ agrarniy_biznesklimat_ukraini_prodozhue_polipshuvatisya
2. Гнибіденко І. Ф. Трансформація ринку праці на селі: перспективи оптимізації неформальної зайнятості сільського населення // І. Ф. Гнибіденко // Економіка України. – 2014. – №4. – С. 83–93.
3. Демографічна ситуація в Україні у 2017 році – [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ds/ds/ds2017.doc.
4. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015 – 2020 роки. Міністерство аграрної політики та продовольства України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/node/16025>.
5. Єрмаков О. Ю., Личук Л. І. До проблеми формування і використання трудового потенціалу на засадах сталого розвитку сільських територій. – Економіка та держава № 5 – 2018. – С. 28 – 33.
6. Зіновчук В. В. Організаційно-правові засади становлення сільськогосподарської кооперації в Україні / В. В. Зіновчук // Вісн. Житомир. нац. агрокол. ун-ту : наук.-теорет. зб. – 2012. – № 1(2). – С. 3 – 12.
7. Коробка С. В., Пенцак Т. Г. Проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій. – Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького, 2017, т 19, № 76. – С. 67 – 71.
8. Малік М. Й., Шпикуняк О. Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуняк // Економіка АПК. – 2018. – №1. – С. 11–19.
9. Махсма М. Б. Постіндустріальна економіка: перспективи сільської зайнятості в Україні [Електронний ресурс] / Махсма М. Б. // Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: викилики постіндустріальної економіки : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 18–19 трав. 2017 р. – Електрон. текстові дані. – Режим доступу <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/24917> – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. – С. 285–286.
10. Могильний О. М., Демчак І. М. Стан сільських домогосподарств та зайнятості в сільських територіях: причини та наслідки державного регулювання в період аграрних реформ. – Економіка та держава № 6/2018. – С. 9 – 16.
11. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2017 році [Електронний ресурс]: статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://agroua.net/statistics>
12. Приліпко С. Інноваційний розвиток обслуговуючої кооперації сільських територій: публічно-управлінський аспект. – Державне управління та місцеве самоврядування, 2018, вип. 2(37). – С. 102 – 108.
13. Рудніченко Є. М., Гавловська Н. І., Рудніченко М. М. Розвиток сільських територій як запорука соціально-економічної безпеки макрорівня. – Вісник Хмельницького національного університету 2017, № 6 Том 2. – С. 277 – 280.
14. Рябоконт В. П. Розвиток сільських домогосподарств в умовах трансформації аграрного сектора економіки / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2013. – № 9. – С. 12–19.
15. Топ 100 латифундистів України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://latifundist.com/rating/top100#81>.
1. Ahrarnyy biznes-klimat Ukrainy – asotsiatsiya «Ukrayins'kyy klub ahrarnoho biznesu» Rezhym dostupu : http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/agrarniy_biznesklimat_ukraini_prodozhue_polipshuvatisya
2. Hnybidenko I. F. Transformatsiya rynku pratsi na seli: perspektyvy optymizatsiyi neformal'noyi zaynyatosti sil's'koho naselennya // I. F. Hnybidenko // Ekonomika Ukrainy. – 2014. – №4. – S. 83–93.
3. Demografichna sytuatsiya v Ukraini u 2017 rotsi – [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu : www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ds/ds/ds2017.doc.
4. Yedyna kompleksna stratehiya ta plan diy rozvytku sil's'koho hospodarstva ta sil's'kykh terytoriy v Ukraini na 2015 – 2020 roky. Ministerstvo ahrarnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrainy. [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu : <http://www.minagro.gov.ua/node/16025>.
5. Yermakov O. YU., Lychuk L. I. Do problemy formuvannya i vykorystannya trudovoho potentsialu na zasadaх staloho rozvytku sil's'kykh terytoriy. – Ekonomika ta derzhava № 5 – 2018. – S. 28 – 33.
6. Zinovchuk V. V. Orhanizatsiyno-pravovi zasady stanovlennya sil's'kohospodars'koyi kooperatsiyi v Ukraini / V. V. Zinovchuk // Visn. Zhytomyr. nats. ahrokol. un-tu : nauk.-teoret. zb. – 2012. – № 1(2). – S. 3 – 12.
7. Korobka S. V., Pentsak T. H. Problemy sotsial'no-ekonomichnogo rozvytku sil's'kykh terytoriy. – Naukovyy visnyk LNUVMBT imeni S.Z. Gzhyts'koho, 2017, t 19, № 76. – S. 67–71.
8. Malik M. Y., Shpykulyak O. H. Tendentsiyi i perspektyvy rozvytku osobystykh selyans'kykh hospodarstv / M. Y. Malik, O.H. Shpykulyak // Ekonomika APK. – 2018. – №1. – S. 11–19.
9. Makhsma M. B. Postindustrial'na ekonomika: perspektyvy sil's'koyi zaynyatosti v Ukraini [Elektronnyy resurs] / Makhsma M. B. // Problemy formuvannya ta rozvytku innovatsiynoyi infrastruktury: vyklyky postindustrial'noyi ekonomiky : materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf., L'viv, 18–19 trav. 2017 r. – Elektron. tekstovi dani. – Rezhym dostupu <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/24917> – L'viv : Vyd-vo L'viv. politekhniki, 2017. – S. 285–286.
10. Mohyl'nyy O. M., Demchak I. M. Stan sil's'kykh domohospodarstv ta zaynyatosti v sil's'kykh terytoriyakh: prychny ta naslidky derzhavnogo rehulyuvannya v period ahrarnykh reform. – Ekonomika ta derzhava № 6/2018. – S. 9–16.
11. Osnovni sil's'kohospodars'ki kharakterystyky domohospodarstv u sil's'kiy mistsevoosti v 2017 rotsi [Elektronnyy resurs] : statystychnyy byuleten' / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://agroua.net/statistics>
12. Prylipko S. Innovatsiynyy rozvytok obsluhovuyuchoyi kooperatsiyi sil's'kykh terytoriy: publichno-upravlins'kyy aspekt. – Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya, 2018, vyp. 2(37). – S. 102 – 108.
13. Rudnichenko YE. M., Havlovs'ka N. I., Rudnichenko M. M. Rozvytok sil's'kykh terytoriy yak zaporuka sotsial'no-ekonomichnoyi bezpeky makrorivnya. – Visnyk Khmel'nyts'koho natsional noho universytetu 2017, № 6 Tom 2. – S. 277 – 280.
14. Ryabokon' V.P. Rozvytok sil's'kykh domohospodarstv v umovakh transformatsiyi ahrarnoho sektora ekonomiky / V. P. Ryabokon' // Ekonomika APK. – 2013. – № 9. – S. 12–19.
15. Top 100 latyfundystov Ukrainy. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://latifundist.com/rating/top100#81>.